خەڵاتی نۆبڵ

نیا کامیل
nyakamil@hotmail.com

ئەوەی ئەمڕۆ بەناوی خەڵاتی نۆبڵەوە ناسراوە یان دەناسرێت ، لەڕاستیدا زیاتر خەڵاتی نۆبڵی ئاشتی و خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبە ، بوارەکانیتری خەڵاتەکە کەمتر جێگەی بایەخی خەڵکن بەگشتی یانچاویان کەمتر لەسەرە . ئەم خەڵاتە لە ناوی دامەزرێنەرەکەیەوە وەرگیراوە کە زانا و داهێنەری کیمیازانی بەناوبانگی سویدی ئەلفرێد بێرنارد نۆیلە ، وە بۆیەکەم جار لە 10 کانونی یەکەمی ساڵی 1901 لە ساڵ یادی کۆچی دوای نۆبڵدا دەستی بەبەخشینکرد، ئەمەش پاش پێنج ساڵ مشتومڕ و ڕاگۆڕینەوە ، پاش ئەوەی کە زانرا نۆبڵ لە ساڵی 1895 دا بۆ دواجار وەسێتنامەیەکی نوسیوە کەتیایدا نوسیویەتی سەروەتەکەم بکرێتە سندوقێك و لە پڕۆژەی وەبەرهێناندا بەکاربهێنرێت ، بەمەبەستی بەردەوام بوون و دابینکردنی سەچاوەی دارایی بۆ خەڵاتەکە ، وە پاشان بکرێتە پێنج خەڵاتی یەکسان و ساڵانە لە بوارەکانی (فیزیا ،کیمیا ، نوژداری ،وێژە ، ئاشتی) ببەخشرێت ، بەبێ لەبەرچاوگرتنی هیچ جۆرە ڕەگەز و ڕەنگی پێست و هاونیشتیمانێی و ئینتمایەك ، بەڵکە تاکە هۆکار بۆ بەخشینی خەڵاتەکە گرنگی و بایەخی ئەوکارەیە کە ئەو کەسە ئەنجامیداوە ، کە توانیبێتی زۆرترین خزمەت بەبەشەریەت بکات . حکومەتی سوید وویستی فشاربخاتە سەر ئەولیژنەیەی ڕاسپێردرابوو بۆ جێبەجێکردنی وە سێتەکەی نۆبڵ ، بەگۆڕین و کورت کردنەوەی وەسێتەکەی کە تەنها سویدیەکان بگرێتەوە ، بەڵام لیژنەکە بڕیاریدا کە وەسێتەکە پیت بە پیت جێبەجێ بکات بەبێ گۆڕان . وە پاشان و لەساڵی 1968 دا و لەیادی مەرگی نۆبڵ و یادی 300 ساڵەی دامەزراندنی بانکی ناوەندی سویددا بڕیاردرا خەڵاتێك لەلایەن ئەم بانکەوە بۆ خەڵاتەکان زیادبکرێت بەهەمان ئەو مەرجانەی کە نۆبڵ بۆ خەڵاتەکانی تری داناوە ، لەساڵی 1969 دا یەکەم خەڵاتی نۆبڵ بۆ ئابوری بەخشرا، وە ئەکادیمیای پاشایەتی سوید بۆ زانست کرایە لێپرسراوی بەخشین و دیاریکردنی براوەی ئەم خەڵاتە ، ئەویش دەیبەخشێت بە هەرکەسێك کە داهێنانێکی دیاری بەئەنجام گەیاندبێت لە بواری ئابوریدا . هەروەك لە وەسێتنامەکەیدا دیاریکردبوو چەند دامەزراوەیەکی ئەکادیمی و زانستی کردە لێپرسراوی دیاریکردنی براوەکانی خەڵاتەکان ، هەروەها جگە لەم خەڵاتە ئەکادیمیای پاشایەتی سوید بۆ زانست خەڵاتەکانی (فیزیا و کیمیا) دەبەخشێت یان لێپرسراوی دیاریکردنی کەسانێکە کە ئەم بوارانەی خەڵاتەکە دەیانگرێتەوە ، وە پەیمانگای کارۆلینسکا لێپرسراوی دیاریکردنی براوەی خەڵاتی نوژداریە ،وە ئەکادیمیای سویدی لێپرسراوی دیاریکردنی براوەی خەڵاتی وێژە یە، وە کۆمیتەی نەرویژی کە لە دەستەیەك پێکهاتوە و لەلایەن پەرلەمانی نەرویژەوە هەڵدەبژێردرێن ئەرکیان دیاریکردنی براوەی خەڵاتی نۆبڵی ئاشتیە . پاش ئەم زیادکردنە لەلایەن دامەزراوەی نۆبڵ و خێزانی نۆبڵەوە بڕیاردرا چیتر زیادکردن بۆ خەڵاتەکە ئەنجام نەدرێت ، ئەم خەڵاتە پێکهاتوە لە دبلۆمێکی ڕێزلێنان کە بە هەردوو زمانی سویدی و نەرویژی ناوی براوەی خەڵاتەکە و ساڵی بەخشینی خەڵاتەکە و هۆکاری بەخشینی خەڵاتەکە و ناوی ئەو دامەزراوەی کە خەڵاتەکەی دیاریکردوە لەسەری دەنوسرێت. بەزۆری ڕازاوەتەوە بە گوڵ و باڵندە و زەغرەفە و بەکاری هونەری تر . ئیمڕۆ هەر دبلۆمێکی نۆبڵ کارێکی هونەری دەگمەنە ، کەلەسەر پارچەیەك چەرم دروست دەکرێت ، بەگشتی هەمان شێوازی نوسینی سەدەکانی ناوەڕاست بەکاردێت . وە مەدالیایەکی زێڕین کە دیوی پێشەوەی مەدالیای بەخشینی خەڵاتی نۆبڵ نەخشاوە بە وێنەیەکی بەشی سەرەوەی لەشی ئەلفرێد نۆبڵ لەگەڵ ناوی ئەلفرێد نۆبڵ و ساڵانی لەدایك بوون و مردنی بەزمانی لاتینی بەڵام دیوی پشتەوەی مەدالیاکان جیاوازە بۆ هەر خەڵاتێك بەشێوەیەك کە ڕەنگدانەو و تەعبیرە لەو بوارەی خەڵاتەکە ، وە کێشی (200) گرامە ، و تیرەکەی (66) ملیمەترە ، و لە ئاڵتونی عەیاری (23) دروستکراوە . وە چەکێکی ماڵی ، کە لەساڵی 1901 دا بڕی (150, 782) کرۆنی سویدی بوە و لە ساڵی 2001وە گەیشتۆتە 10,000,000 کرۆن کە نزیکەی یەك ملیۆن دۆلاری ئەمریکی دەکات بۆ هەرخەڵاتێك . بەڵام ئەگەر بۆ هەر خەڵاتێك لە کەسێك زیاتر دیاریکرا کە نابێت لە سێ کەس زیاتربن بە پێی یاسا بنەڕەتیەکانی دامەزراوەی نۆبڵ ئەوکاتە بۆ هەرکەسێك دبلۆم و مەدالیایەکی تایبەت دەبەخشرێت بەڵام بڕی ماڵی خەڵاتەکە دابەش دەکرێت بەرێژەی جیاواز (1 ، 1/2 ،1/3، 1/4) واتا بڕی ماڵیەکە دیاریکراوە بۆ هەر خەڵاتێك ، ئاهەنگی بەخشینی خەڵاتەکە لە 10ی کانونی یەکەمی هەموو ساڵێکدا کە ڕۆژی ساڵ یادی کۆچی دوای نۆبڵە لە هەردوو شاری ستۆکهۆڵم و ئۆسلۆ بەڕێوە دەچێت ،کە تەنها خەڵاتی نۆبڵی ئاشتی لە شاری ئۆسلۆ بەڕێوەدەچێت . بۆیە نۆبڵ وولاتی نەرویژی هەڵبژاردوە بۆ بەخشینی ئەم خەڵاتە چونکە ئەوکاتە و تا ساڵی 1905 نەرویژ لەژێر دەستی سویددابوو وە شای سوید وەك شای ئەو وولاتەش بوو وەك یەك وولات بەحسابدەهاتن . خەڵاتی نۆبڵ ئامانج لێی خەڵاتی ئەو کەسانە بکات کە خزمەت بە مرۆڤایەتی دەکەن و ئامانجی سەرەکی هاندانیان و کۆمەککردنیانە بۆ توێژینەوەی زانستی . وە بەردەوام بوونی ئەوکەسانەی کە لە پێناو

ئاشتی و پێکەوە ژیاندا هەوڵدەدەن بەبێ ئەوەی گرفتی ماڵیان بۆ دروستببێت . ئەو هۆکارانەی کەوایکرد نۆبڵ ئەم خەڵاتە دابنێت و هەڵبژاردنی ئەو بوارانەی ئەم خەڵاتە دەیانگرێتە چیە ئەوە پەیوەندی بە خودی بیرکردنەوە و ئەو کاریگەریانەوە هەیە لەسەر ژیان و کەسایەتی خودی نۆبڵ، گەورەترین هۆکارێك کەوایکرد نۆبڵ بیر لە دانانی ئەم خەڵاتە بکاتەوە هەستکردن بوو بە گوناه لەبەرامبەر بە مرۆڤایەتیدا کاتێك بینی ئەوکارەی ئەو بەئەنجامی گەیاندوە بۆتە هۆی ماڵوێرانی و بەدبەختی بۆ مرۆڤ لە جیاتی خزمەتکردن ، ئەم بیرۆکەیەش کاتێك سەری هەڵدا کە نۆبڵ هەواڵی مردنی خۆی لە یەکێك لە ڕۆژنامەکانی فەرەنسادا خوێندەوە ، کە بەهەڵە لەجیاتی کەسێکی نزیکی نۆبڵ ناوی ئەویان دانابوو . لەگەڵ ئەوەی ڕۆژنامەکان بە دروستکەری مەرگ ناوزەندیان دەکرد چونکە نۆبڵ خاوەنی چەندین کۆمپانیای بەرهەمهێنانی تەقەمەنی بوو لە ئەوروپا و ئەمریکادا ، وە ئەوبوارانەی کە دیاریکردبوون بۆ ئەم خەڵاتە لە پێش هەموویانەوە کاریگەری ژنە شۆڕشگێڕی نەمساوی (بێرسا فۆن سوتنەر) . کە ماوەیەك سکرتێرەی نۆبڵ بوو وە کارای بواری ئاشتی بوو ، کە پاشتر پەیوەندیەکی ڕۆحانیان دروستکرد ، ئەم خانمە توانی کاریگەری زۆر لەسەر نۆبڵ دابنێت ،بەشێوەیەك نۆبڵی ڕاگرتبوو لە نێوان ئەوەی وازلە کارگەکانی بهێنێت و دایانبخات یان بەردەوام بێت لەسەر کەڵەکە کردنی سەروەت و سامان ، نۆبڵ چەندین جار وەسێتنامەی نووسیوە تا دواجار لە ساڵی 1895 و ساڵێك بەر لە مردنی دواین وەسێتنامەی نووسی ، یەکسەر بێرسای لێئاگادار کردەوە بەوەی کە بەشێکی گرنگی بۆ ئاشتی تەرخانکردووە ، هەر ئەم خانمەش توانی دواجا ر پاش مەرگی نۆبڵ وەسێت نامەکەی ئاشکرابکات ، کە لەلایەن ڕاگنار سۆلمان ی خزمەتکاری نۆبڵەوە پارێزرابوو چوونکە لەکاتی مردنیدا جگەلەو هیچ کەسێکی تری بەدەورەوە نەبوو . شایەنی باسە بێرسا لە ساڵی 1905 دا خەڵاتی نۆبڵی ئاشتی وەرگرت . وە بوارەکانی فیزیا و کیمیاش هەر خۆی لەم بوارانەدا زانا و داهێنەربوو ،وە بەهۆی داهێنانی لەم بوارەدا توانی ژیانی بەشێوەیەکی باش بگۆڕێت و سەرمایەیەکی گەورە کەڵەکەبکات ، بۆ ئەدەبیش سەرەڕای ناڕەزایەتی توندی باوکی و لەسەرەتای لاوێتیەوە کەوتبوە ژێر کاریگەری شیعرەوە بە تایبەتی ئەدەبی ئینگلیزی وە شیعری دەنووسی کە باوکی دەیویست ببێت بە ئەندازیار ، نوژداری نۆبڵ لە کۆتایی تەمەنیدا لە تەندروستیەکی باش بەهرەمەند نەبوو هەمیشە بەشوێن چارەسەریەوە بوو ، سەرەڕای ناجێگیری باری دەرونی و هەستکردن بە گوناه بەرامبەر بە مرۆڤایەتی بەتایبەتی مۆتەکەی دروستکەری مەرگ کە زۆر ئازاری دەدا . ئەمانە ئەو هۆکارانە بوون کە وایکرد نۆبڵ وەسێتنامەکەی بنوسێت .

نۆبڵ لە تەمەنیدا ژنی نەهێناوە وە منداڵی نەبوو ، بۆیە لەپاڵ ئەم خەڵاتەدا بڕێك پارەی بۆ خوشکەزا و برازاکانیشی تەرخانکردوە لە وەسێتنامەکەیدا . ئەلفرێد نۆبڵ لە ڕۆژی 21 ی ئابی ساڵی 1833 لە شاری ستۆکهۆڵم پایتەختی سوید لەدایك بووە ، لە 10 ی کانونی یەکەمی 1896دا کۆچی دوایکرد ، لەشاری سان ڕیمۆی ئیتاڵیا بە تەنهایی ، کەجگە لە خزمەتکارێك بەدەوریەوە کەسێك نەبوو . نۆبڵ تاکاتێك کۆچی دوایکرد خاوەنی 355 داهێنان بوو ، بەڵام گەورەترینیان گۆڕینی نترۆگلیسرین بوو ، ئەم مادەیە کە خاوەنی توانایەکی بەهێزە لە کاتی تەقینەوەیدا هەروەها زۆر هەستیارە بە شێوەیەك هەڵسوکەوت کرن لەگەڵیدا ئاسان نیە ، ئەم مادەیە نزیکەی 100 ساڵ پێشتر دۆزرابوەوە تاکاتێك نۆبڵ توانی گۆڕانکاری بەسەردا بهێنێت . نۆبڵ کە باوکی ئەندازیاری پاکردنەوەی ڕێگەوبان بوو بۆلابردنی بەربەستەکان سودێکی زۆری لە تەقەمەنی دەبینی بەتەواوی هۆگری تەقەمەنی ببوو بە جۆرێك لە ڕوسیا وەرشەیەکی دروستکردنی مینی دەریای دانا و خزمەتێکی زۆری سوپای ڕوسیای کرد لە کاتی جەنگی قرمدا وە قەیسەر مەدالیای خۆی پێبەخشی ، لەم ڕێگەیەشەوە توانی ژیانی خێزانەکەی بگۆڕێت و منداڵەکانی خوێندنێکی تایبەت بخوێنن ، نۆبڵ لەکاتی خوێندنیدا سەردانی چەندین شوێنی کرد ، لە پاریس خۆی لە کیمیادا دۆزیەوە وە پابەند بوو بە کارگەکەی پرۆفیسۆر " بیلوز" وە گرنگی پێدانەکانی هەمان گرنگی پێدانی باوکی بوو ، کە تەقاندنەوەی تەقەمەنی بوو ، بە گەڕانەوەی بۆ شاری ستۆکهۆڵم ئەلفرێد هەر لە بیرەوەری چێژی شلەی نیترۆگلیسریندا بوو ، ئەو و باوکی کارگەیەکیان دامەزراند لە نزیك ستۆکهۆڵم بۆ دروست کردنی ئەم مادەیە کە زۆر بەخێرای دەتەقێتەوە ، وە هەستان بە دروستکردنی 140 کیلۆگرام لەم مادەیە ، بەڵام ساڵی 1864 کارگەکە تەقیەوە ، بوە هۆی کوشتنی براپچوکەکەی ئەلفرێد کە ناوی "ئیمل" بوو وە چوار لە کارگەرە کیمیاگەرەکان ، ئەم ڕوداوە برینێکی قوڵی لە ناخیدا بەجێهێشت ، ئەلفرێد بیری کردەوە و بووە جێبایەخی یەکەمی چۆن ئەم مادەیە کە بە خێرایی دەتەقێتەوە بگۆڕێت بۆ ماددەیەك کە کەمتر ترسناکبێت بۆ مرۆڤ سەرەڕای توانا و خواستی مرۆڤ بۆ ئەومادەیە ، وە ساڵی 1866 سەرکەوتوبوو لە داهێنانی دینامیت دا . ئەویش بەتێکەڵ کردنی نترۆگلیسرین لەگەڵ چەندین مادە کە پاشان لەگەڵ جۆرە لمێك تێکەڵیکرد و شێوە هەویرێکی لێپێکهات کە ئاسان دەتوانرا بگوێزرێتەوە و هەڵسوکەوتی لەگەڵدا بکرێت وە هەستیاریەکەشی کەمتر کردبوەوە ، ئەم کارەشی لە ئەڵمانیا ئەنجامدا . ئەم داهێنانە بەخێرای پێشوازی لێکرا و بەتایبەت ئەوکاتە کاتی لێکترازانی ئەوروپا و ناکۆکیەکانی ئەو سەرزەمینە بوو ، بەخێرای توانای ئەم مادەیە قۆسترایەوە بۆ بواری جەنگ و جۆرەها چەکی وێرانکەری لێدروستکرا .

ئاشتی ئایکۆنێکە لەبەرامبەر جەنگدا ، ئەگەرچی تەمەنی جەنگەکان کورتترە بەڵام ئەوەی بەشەریەت لە ماف و ئازادی و نان ژیان و شارستانسەت و سەروەری بەدەستی دەهێنێت بە هەوڵ و تێکۆشان و ماندوبوون جەنگ بەماوەیەکی ئەوەندەکەم کە بەراوردناکرێت بە کاتی پەیداکردنی لەتوانایدا هەیە لێی بسەنێتەوە ، بۆیە هەمیشە سەرچاوەی نەهامەتی و مەحرومیەت بوە بۆ ئینسان ، مرۆڤ بەسروشتی خۆی ئاستیخوازە بەڵام کاتێك ئاشتی دەکەوێت بەر مەترسی بەرگری لێدەکات ، هەمیشە تەمەنی ئاشتی درێژتر و پڕبەرهەم و خزمەت بوە بە مرۆڤ ، وە زانست و زانیاریش هەر لەکاتی ئاشتیدا توانیویانە خەزمەت بە مرۆڤ بگەیەنێت . تەنانەت دەبینین لەکاتی جەنگەکانی جیهانی یەکەم و دووەمدا نەتوانراوە خەڵاتەکانی نۆبڵ ببەخشرێت ،ڕەنگە نۆبڵ ئاگاییەکی وەهای هەبوبێت کە ئاکامی جەنگەکان هەمیشە ئەتککردن و ئیستغلال کردنی زانست و بەهاکانی مرۆڤایەتیە ، بۆیە هەستی بەگوناهێکی زۆرکرد کاتێك بینی ئەوەی ئەو لە زانستدا بەدەستی هێناوە پێچەوانەی ناخ و خواستی ئەو دەتوانرێت خراپ بەکاربهێنرێت لەسەر مرۆڤایەتی . بۆ بەرگرتن بەمەش ئەو وایبینی کە مرۆڤە زانا و ئاشتیخوازەکان هانبدات بۆ خزمەتکردن نەك بەپێچەوانەوە ئەویشی لەڕێگەی بەخشینی بڕێکی ماڵی لە خەڵاتی نۆبڵەوە

جێبەجێکرد و تائێستاش بەردەوامە . . شایەنی باسە تا ساڵی 2007 خشتەی خەڵاتی نۆبڵ (781 کەسایەتی (34 ژن ، 743 پیاو)، 20 ڕێخراو ، لە 53 وولاَتی جیاواز خۆ دەگرێت وە 49 جاریش نەبەخشراوە .

Nya kamil
nyakamil@hotmail.com